

Два рази в тиждень, у вівторок і в суботу, ходив громадський посланець з Шумлян на пошту. А посланцем був сам пан присяжний. Каєтан Мрочко. Мрочко то був великий чоловік. Вже саме ім'я Каєтан свідчило, що він не з простих хлопів. Його дід служив у дворі за гуменного, а прадід був органістом при костелі Наш Каєтан, пам'ятаючи це, хоч зійшов на простого хлопа, держався дуже "з вашеця". Приставав і своївся лише з війтом, писарем і підлісничим, а хоч був неписьменний, славився мудрим чоловіком. Війт без нього не зробив і кроку, а в селі як сказав Мрочко, так і було.

За гонорами він не вбивався, але де які були, не-замітно позагортав до себе. Був присяжним, церковним провізором, посмертним оглядачем, польовим і побережником від громадського лісу, а недавно перебрав на себе уряд посланця на пошту — не так задля тих мізерних двадеццаи срібних річної платті, як більше зацдя того, що з лаНамивмісії знався і пошту діставав скоро, яка лиш була. На той новий уряд був Мрочко незвичайно гордий.

— Бо то е, — каже, — не раз такі "кавалки", що тільки тан староста, писар і ми з війтом можемо знати, а більше ніхто. От що!

Та й треба ж було ввдіти його, як з тими "кавалками" вертав у село. З якою повагою держав на плечах поштарську торбу, як не хотів з ніким говорити, як попросту не дав приступити до себе.

От і тепер: субота, вечір, сонце пішло спати, люди і собі забираються, в селі чиниться тиша, а дорогою з міста вертає Мрочко.

В одній руці крива палиця, друга спочиває на тор® і немов стереже її, в зубах коротка люлька. Іде Мрочко звільна, як пристало на мудрого чоловіка, і заки поставить ногу, дивиться, де би її поставит. Іде попри ворота шевця і навіть не подивиться, ще попри попівство і оком не зведе; іде попри корчму і також нічого. "Шельми жиди, могли б що поробити", —

міркує Мрочко, і хоч як млоїть його всередині, не поступає. Просто-просгисько іде до "громадської канцелярії", де разом сплять і обідають вїйт, вїйгиха і вся їх родина.

Недалеко "канцелярії" школа, і Мрочко мусить переходит попри шкільну браму. На брамі СТОЇТЬ "вона", учителька, і питає, чи нема листа від сина.

—• Може, іє, — вццговщає Мрочко, щоби зацікавит бабу.

— Ах, мої ж ви, — просить учителька, — мої ж ви, пане Каєтанє, та поступіть до нас, бо я дуже цікава, що він там пише, чи не хорий, борони Боже!

Але Мрочко не хоче. Каже, що має "Дзенніки"¹, то не може вступати. Учителька вертає до хати без нічого, а цікавість не дає їй спокою. І як же не бути цікавою мамі на лист сина, що вчиться у школах і лишень на Великдень та на вакації прюздить додому! Не втерпіла жінка і послала мужа.

— Іди, — каже, — чоловіче, до того вїйта та забери лист від сина! А то раз батько! Рідна далина пише, може, добре хора або чого потребує, а йому ані ду-ду?

— Та я нічого не знав, про ніякі листи! — борониться Учитель, вдягає стареньку "оберочину*" і іде до вїйта, скулений удвоє від кашлю і від сидження "над тими дітиськами в школ!".

Але дістати листа не так легко.

Вїйта не було дома, а вїйтиха не хотіла видати торби зі скрині. Чекав бідний учитель, поки не прийшов вїйт. Прийшов вїйт, та не було писаря. Послали по писаря. Добра година минула, заки надтягнув писар і розділив пошту. Взяв батько лист від сина, похвалив, що рівно пише, та й

іде. По дорозі міркує: "Що рівно, то рівно, як шнурком тягне. А літери, як циркулем мірять, усі під міру. А чия в тім заслуга? Хто дав підставу?" — аж усміхнувся старий педагог, гордий зі своєї праці. Але зараз же подумав собі: "Не знати, що він там пише? Може, справді хорий? Е, чого хорий! Здоров, як риба! Будуть з нього люди! Мовляв мій батько: я тебе, синоньку, з-під стріхи та під готу, а ти знов свого сина з-під гонги та під бляху. Так воно й буде!" Певний світлої будучини сина, прийшов до хати.

— А давай-но, доню, світло! Лист від Влодзя, будемо читати!

Доня взялася світити лампу. Як звичайно, хотіла обтяти гніт, але мати не дала. "Ото сестра — але! Не цікава, що рідний брат пише... Як зачнеш обтинати та обтинати, то цілий гніт зітнеш. Світи, а ти, старий, — читай!"

Від невеличкої лампи стало у хаті настільки ясно, що видно було білі стіни з образами святих і двома полиня-лими фотографіями в солом'яних рамцях, стіл, колись мальований, а тепер лиш на ногах з останками краски, плетену канапку, такі самі два чи три кріселка і білу ялову шафу біля дверей. В хаті було крайнє убожество, але було чисто, порядно, і біда не лізла в очі. Одинокю прикрасою бідної хати була донька господарів, п'ятнадцяти— або шістнадцятилітня, дуже гарна, з легкою тінню суму в глибоких синіх очах. Квіти, що ростуть у глухім лісі, мають подібний вигляд.

Від старих зжурених родичів падали на молоду доньку якісь дивні, темні тіні. Такі тіні падають від старих дерев у лісі на квіти, що, тільки що розцвівши, бажають сонця і світла, повітря і неба.

Але родичі крізь тую тінь смутку гляділи на доньку з любов'ю і з тим тихим вдоволенням, що не раз, мов на глум, обере собі місце в такій крайньо убогій хаті.

— Чого та лампа якась темна? — озвався батько, пішов, підтягнув трохи гніт і вийняв лист. Донька подала крісло, що мало найсильніші ноги, подала окуляри, що все лежали на книжках на шафі, і старий почав читати:

"Мої найдорожчі родичі і ти, дорога сестричко!

Знаю, що листом своїм зроблю Вам велику прикрість, але прошу Вас, прочитайте до кінця і скажіть, чи я тут що винен. Як знаєте вчив я двох синів в одного вищого урядника і мав за те харч і мешкання.

Зразу було мені у тих панів дуже ніяково, але потім я привик і тішився, що вже сам собі даю раду і Вас, мої дорогі родичі, не потребує обдирати з останнього крейцаря. Та от склалося нещастя. Мені відібрали лекцію і, розуміється, відібрали станцію за те, що я сам читав і давав своїм ученикам читати заборонені книжки.

Та не журіться, мої найдорожчі! В тих книжках не було нічого поганого. То були наші українські книжки, і в них писалося про наш нарід і про його злидні. Правда, що в тім нема нічого злого?.. Але мене за те вигнали з хати і добре, що не вигнали з школи. Тепер я живу в одній вдови по вознім від суду, за те вчу її сина, що хоч пильний, та з наукою якось собі не годен дати ради, і доплачую п'ятку.

Моя теперішня господиня дуже бідна. Не раз цілу ніч пере або гладить білля, щоби на рано дістати гроші і купити страву. Мене дуже гризе, що досі не дав їй тої п'ятки. А вона її так дуже потребує! Я собі думав, що десь якусь лекцію дістану і зможу платити, а тут як з каменя трудно. Тому прошу вас, мої найдорожчі родичі, порадьтеся і допоможіть мені. Я знаю, що Ви самі не маєте з чого жити; знаю, що тато тяжко працює у школі, мама в хаті і в школі, а Марійка помагає то татові, то мамі, та ще і шиття приймає, але прошу Вас, скажіть же, що мені почати? Може, колись Бог дозволить, я діб'юся свого власного хліба, а тоді Вам поможу. Але тепер допоможіть Ви мені і не гнівайтеся на мене, бо, як самі

бачите, я нічого не винен. Я Вас дуже люблю і ніколи не хотів би робити Вам ніякої прикраси

Ваш Володко.

П.С.

У нас від кількох днів позимніло. Я вже ходжу в двох сорочках, але зимно таке їдке, що чоловіка наскрізь переходить. Всі мої товариші понатягали плащі. Може, і я коли дістану яку лекцію, то й собі куплю плащ".

Старий скінчив. Замітку про плащ дочитав ледве чутним голосом і вийняв табакерку. Ударив двічі в вічко, підняв щиту до носа, і в очах закрутилися сльози. Але це — від табаки.

В тій хвилині і мати, що за весь час читання слухала й шила, похилила свою голову над роботою. Донька напереміну дивилася то на батька, то на маму, а вираз суму, що звичайно малювався в її очах, перейшов тепер на ціле обличчя, а з обличчя розлився по всій постаті. З родичів на доньку падали ще чорніші, ще холодніші, як звичайно, тіні.

Та як тут допомогти?

Як може допомогти бідному синові ще бідніший батько, старий сільський учитель, що вічно був "тимчасовим" і з двадцятьох римських місячної платні годував себе, жінку й доньку та ще посилав місячно два-три гульдени старшій, замужній дочці, котру ті нужденні гульдени хоронили від мужевих побоїв. Що могла допомогти мати, та нещаслива жінка, що від досвіта до ночі товкла собою, та навіть не могла здійснити свого найгорячішого бажання — купити дочці трохи білля на випадок, якби їй хто "трафився". Що вкінці могла помоли та бідна дівчина, що жила в тій тісній, душній атмосфері і процвітала серцем та вродою хіба на те, щоби раз у раз брати з села шиття, віддавати і знов брати і шити, і

віддавати, і так далі і далі, з року на рік... Що? З тим важким питанням вони полягали спати, і воно томило їх ціліську ніч. І цілу ніч виділи того бідного Володка, що його недобрі люди прогнали зі станції і загнали до якоїсь бідної вдови, яка сама не має що їсти.

"Як йому зимно! — думала собі Марійка. — Що то дві сорочки? І трьох замало. Що плащ, то плащ. А він і так, заки від'їхав до школи, кашляв і був жовтий, як віск".

Марійці цілу ніч снилися блідо-жовті люди, одні в кількох плащах, а інші в сорочках. Той сон був дуже неясний і такий болючий, що вона збудилася, ще заки засіріло.

Встала і, не надіваючи черевиків, пішла до скрині. Тихенько підняла віко і щось там довго шукала й перевертада. Потім вийняла дещо і зав'язала в клунок. Клунок по-спшила на кріслі, а сама пішла до кухні приладити снідання. Скрип дверей збудив маму. Протерла очі і пер-хпе що побачила, був клунок. Лист сина, недоспана ніч і отсей клунок — зложилися на якесь страшне питання, тем страшніше, що в хаті було темно і лиш з вікна на долівку вдиралося блідо-синє світло. Перед ним незаметно втікали сумерки ночі і розлазилися по кутах. В міру того, як в хаті робилося ясніше, і в голові матері світало. А клунок як стояв, так стояв. Двері від кухні легенько відчинилися, і увійшла Марійка. Була бліда, очі мала як звичайно сумні, лише коло уст появились незначні там досі риси певної постанови і небувалої рішучості. Побачила маму і хотіла вертати. Але мати закликала її по імені, і вона лишилася.

— Доню! — сказала мати, показуючи на клунок. — Що це таке значить, дитино?

Замість відповіді донька кинулася матері на груди, і обидві заплакали вголос.

Прорвалась сердечна тама, і хвилі жалю полились.

— Чи я сподівалася, доню, та чи сподівалася! Ой жаль, та й жаль, та й сором, та й розпука! Таж ти внучка священика! Твій дідो, а мій покійний батько, був совітником з відзнаками і мав усякі титули й гонори, а ти, а ти, його внучка — ідеш... ідеш на службу!

Донька щосили втихомирювала маму. Казала, що праця, то не сором, що як Бог pomoже, то колись буде інакше. А тепер братові конечно треба помогти.

Потім поцілувала маму в руку, а чуючи нові сльози, вийшла чимскоріше з кімнати.

Тепер мати звернулася до батька.

— А чуєш, старий! Та вставай же раз! Поки будеш спати? Ото раз батько! Його рідна донька іде на службу, а він спить, та й спить, та й спить, та й...

Останні слова повторяла доти, доки не розплакалася наново.

— Та я скорше збудився від тебе! — відповів батько і почав одягатися.

Потім Марійка принесла снідання, і вони його випили; та чи випили все, не жати, бо молоко було в фаянсових горнятах. По сніданні Марійка вибігла до городця і за хвилину вернула з кількома квітами в долоні. Потім хустиною зав'язала голову, взяла клунок у руки і глянула на родичів. Вони закрутилися по хаті, немов не знали, що зробити з собою. За хвилину всі трої мовчки вийшли з хати. Йшли городами, щоби не стрічати людей.

Надворі що лиш займалося на день. Було зимно, сік дрібосенький дощик. Дощик був зимний, і від зимна, мабуть, останні квіти при дорозі аж поскручувались, бідолашні.

Від хреста на розетою вела широка дорога до міста. Родичі лишилися, а донька пішла даліше.

— Чи я сподівалася, чи я сподівалася? — шептала мати.

— Провадь її, Боже! — промовив батько.

— Бувайте здорові!

— Іди здорова! Та най тебе матінка свята Почаївська і матінка свята чудотворна Зарваницька² має в своїй опіці!

Пішла.

На скруті дороги ще раз оглянулася.

За нею лишилося село і хата, де родилась і зросла. За нею лишився цілий світ, що знала досі. Все те було повите останками ночі, мрякою і стужею. А перед нею, над лісом, на краєвиді вирізувалася пасмуга ясного світла!

Світало...